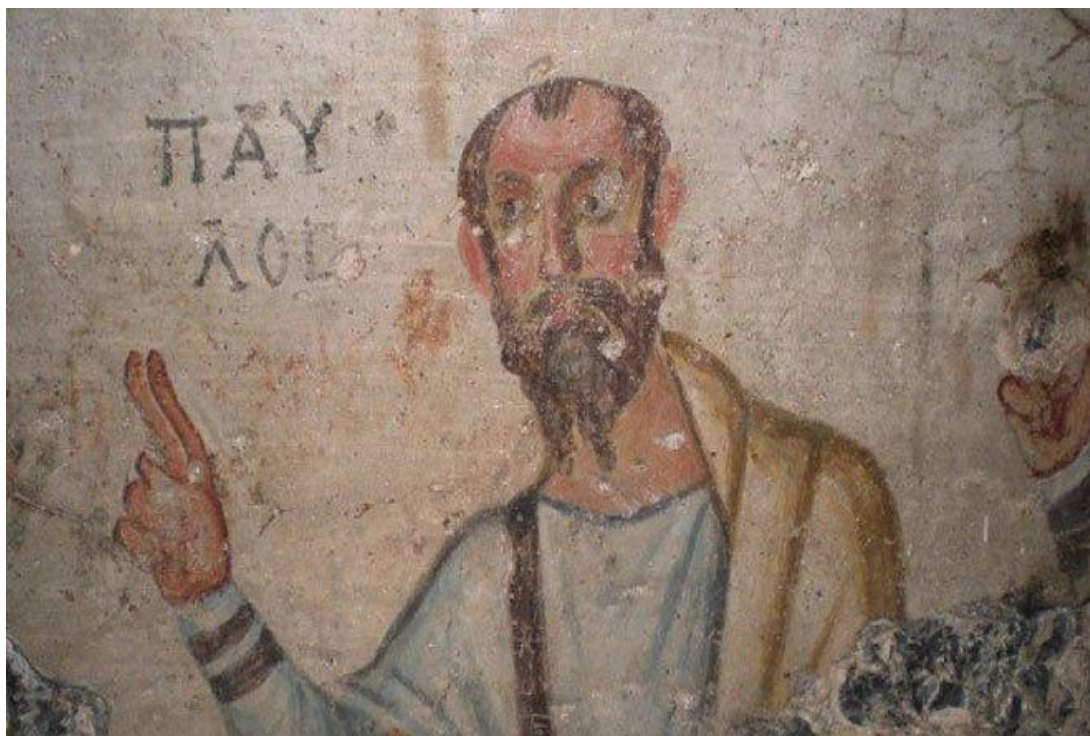

Δίκτυα, Ιεραποστολή και Παύλειες Κοινότητες.

Γράφει ο Πέτρος Παναγιωτόπουλος, Επ. Καθηγητής Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ

ΔΙΚΤΥΑ, ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΗ ΚΑΙ ΠΑΥΛΕΙΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ[1]

1. Η πρόσφατη «ανακάλυψη» της σημασίας των δικτύων.

Εδώ και κάποιες δεκαετίες, στην παλέτα των επιστημονικών μεθόδων έχει προστεθεί και διαδοθεί η λεγόμενη δικτυακή ανάλυση. Σε αυτήν το πεδίο της μελέτης δεν είναι ένα ξεχωριστό αντικείμενο, αλλά ένα σύνολο από σημεία που συνδέονται μεταξύ τους με είδη δεσμών, τα οποία καθορίζουν τη λειτουργία του συνόλου. Από τα Μαθηματικά έως την Κοινωνιολογία και από την Πληροφορική έως τη Βιολογία, ένα πλήθος επιστημονικών κλάδων χρησιμοποιεί τη μελέτη δικτύων για να εξάγει τα συμπεράσματά του [2].

Ειδικά στην ανθρώπινη συμπεριφορά, η εξατομικευμένη μελέτη των ανθρώπινων πράξεων σε ορισμένες πλευρές της τείνει να υπερβαθεί πλήρως. Πέρα ακόμη και από την παλαιότερη «κοινοτική» θεώρηση, οι ανθρώπινες ενέργειες μελετούνται σε μία ευρύτερη συνάφεια, κατά την οποία θεωρείται πως «κανένας άνθρωπος δεν είναι νησί» [3], πλήρως δηλαδή αποκομμένος από το περιβάλλον του. Το σύνολο των ανθρώπινων πράξεων αποκτά νόημα μόνο κατά τη θεώρηση της αλληλε-

πίδρασή τους. Ο homosapiens είναι κατ' ουσίαν ένας homodictyous και τα κοινωνικά δίκτυα που αναπτύσσει δεν είναι απλώς κάτι περισσότερο από το άθροισμα των μερών που τα απαρτίζουν, αλλά διαπιστώνεται πως λειτουργούν με ένα είδος δικής τους αυτόνομης (υπερ)νοημοσύνης^[4].

2. Ο χαρακτήρας της χριστιανικής ιεραποστολής.

Ίσως θα είχε πραγματικά ενδιαφέρον εάν προβάλλαμε εν μέρει αυτή την οπτική στον τρόπο με τον οποίο λειτούργησε η εξάπλωση του χριστιανικού κηρύγματος. Γιατί, μπορεί η προσωπικότητα του Αποστόλου Παύλου να έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διάδοση του Ευαγγελίου και την ίδρυση νέων χριστιανικών κοινοτήτων, αλλά σε ένα δεύτερο επίπεδο το ιεραποστολικό εγχείρημα αναλαμβάνεται κατά βάση από τις ίδιες τις τοπικές Εκκλησίες^[5]. Οι συνοδοί του Αποστόλου Παύλου, μόνιμοι είτε περιστασιακοί, αλλά και οι μεμονωμένοι πιστοί συνεργάζονται με τις οργανωμένες κοινότητες, έτσι ώστε οι τελευταίες, με τις πρωτοβουλίες που αναλαμβάνουν, καθίστανται αποφασιστικοί παράγοντες για την ανάπτυξη και εδραίωση της νέας πίστης^[6].

Σε κάθε περίπτωση βέβαια, όσο και αν εξέχουσες και χαρισματικές προσωπικότητες είναι αυτές που σημαδεύουν με την παρουσία και τη δράση τους την εξέλιξη των εκκλησιαστικών πραγμάτων, η Ιεραποστολή αποτελεί έργο της σύνολης Εκκλησίας αφενός, αλλά αφορά και κάθε πιστό ξεχωριστά, αφετέρου^[7]. Από τις πρώτες στιγμές της παρουσίας της στον κόσμο, η ιεραποστολική δράση δεν θεωρείται ως κάτι έκτακτο στην εκκλησιαστική ζωή, αλλά μια αναγκαία και φυσιολογική έκφραση του σώματος των πιστών. Με την Ιεραποστολή, η Εκκλησία απλώς φανερώνει τον εαυτό της^[8]. Εξάλλου, για να έχει αποτέλεσμα η ιεραποστολική προσπάθεια είναι απαραίτητο να υποστηρίζεται από κάποιο δίκτυο, από κάποια ομάδα η οποία θα πλαισιώνει και θα ενισχύει τα πρόσωπα εκείνα που βρίσκονται στο πιο «προκεχωρημένο» πεδίο της. Τέλος, ας σημειωθεί ότι για την αυτοσυνειδησία της Εκκλησίας η ιεραποστολή δεν ταυτίζεται αποκλειστικά με αυτό που σήμερα αποκαλούμε «εξωτερική» ιεραποστολή, αλλά περιλαμβάνει το όλο ποιμαντικό έργο της Εκκλησίας^[9].

3. Τα είδη των δικτύων που συνετέλεσαν στην παύλεια ιεραποστολή.

Εστιάζοντας τώρα στο ειδικότερο ζήτημα των δικτύων των παύλειων κοινοτήτων, θα δούμε διάφορα επίπεδα στα οποία λειτούργησε η δικτυακή συνάφεια. Κάποια από αυτά αναφέρονται στις σχέσεις

των ανθρώπων, άλλα στις υλικές υποδομές της εποχής και άλλα σε πιο αφηρημένα επίπεδα συνάψεων.

4. Η σημασία των δικτύων στη μεταστροφή σήμερα.

Βλέπουμε νεότερες έρευνες να αναδεικνύουν τη σημασία της λειτουργίας των κοινωνικών δικτύων στην ιεραποστολική δραστηριότητα και ειδικότερα στην περίπτωση των μεταστροφών. Διαφαίνεται, συγκεκριμένα, ότι οι δεσμοί που αναπτύχθηκαν στο επαγγελματικό επίπεδο, σε αυτό των φίλων και το ευρύτερο οικογενειακό πλαίσιο συνετέλεσαν στις από-φάσεις των περισσότερων από εκείνους που αποφάσισαν να προ-σέλθουν στο Χριστιανισμό. Ο μηχανισμός της συγκεκριμένης δικτύωσης περιλαμβάνει την απαραίτητη εμπιστοσύνη που αναπτύσσεται μεταξύ των προσώπων που διενεργούν την ιεραποστολή και των προσηλύτων στη νέα τους πίστη. Οι τελευταίοι με τη σειρά τους θα χρησιμοποιήσουν στη συνέχεια με ζήλο και ενθουσιασμό τα δικά τους κοινωνικά δίκτυα ως βάσεις της περαιτέρω εξάπλωσης του χριστιανικού κηρύγματος^[10].

Ταυτόχρονα, όμως, αυτό σημαίνει ότι οι νεοφώτιστοι είναι υποχρεωμένοι να εγκαταλείψουν τα άλλα δίκτυα στα οποία ανήκαν έως τότε, να διαρρήξουν υφιστάμενους δεσμούς και σχέσεις, να προβούν δηλαδή σε υπερβάσεις οι οποίες οπωσδήποτε δεν είναι και ιδιαίτερα εύκολες. Και αυτό γιατί η κοινωνική ταυτότητα των ανθρώπων της εποχής καθορίζεται στενά από τις συλλογικότητες στις οποίες ανήκουν και την έκθεσή τους στη δημόσια σφαίρα^[11]. Και αυτό από την πλευρά του, όμως, δείχνει ότι το δίκτυο των χριστιανικών κοινοτήτων δεν παρέμεινε κλειστό, αλλά διατήρησε τους εξωτερικούς δεσμούς του με άλλα δίκτυα^[12].

5. Ο ρόλος του πολιτισμικού δικτύου στην Ιεραποστολή Από την αρχή της διάδοσης του μηνύματός τους, ο Απ. Παύλος και οι συνεργάτες του κινήθηκαν στο πλαίσιο των κοινοτήτων των εξελληνισμένων Ιουδαίων της διασποράς, οι οποίοι διατηρούσαν με τους ομοθρήσκους τους της Παλαιστίνης, πέραν των οικογενειακών ή φιλικών δεσμών, και μία κοινή κουλτούρα. Οι γνωριμίες αυτές συνετέλεσαν ασφαλώς στον τρόπο με τον οποίο γίνονταν δεκτοί οι φορείς του νέου μηνύματος στις κοινότητες της διασποράς^[13].

Σε μία ευρύτερη οπτική, αυτή η πολιτισμική συνέχεια καταδεικνύει και το εύρος της εξάπλωσης του παύλειου κηρύγματος προς τα Έθνη, καθώς βλέπουμε τις πρώτες κοινότητές του να αναπτύσσονται σε κέντρα του ελληνο-ρωμαϊκού κόσμου, σε μία συνεκτική και πλήρη γραμμή, κατά

βάση εκεί που ήταν ομιλούνταν κυρίως η ελληνική^[14], αλλά εντοπισμένες επίσης και στους εμπορικούς κόμβους της εποχής^[15].

6. Το δίκτυο των ενεργειών του Αποστόλου Παύλου.

Επιπλέον, μια προσεκτική παρατήρηση φανερώνει ότι και οι ίδιες οι ενέργειες του Αποστόλου Παύλου συνιστούν αυτές καθαυτές ένα δίκτυο. Οι επιστολές που γράφει, τα πρότυπα που διαμορφώνει, οι παραινέσεις της ενότητας που αυτές περιλαμβάνουν, οι απεσταλμένοι που στέλνει, και η γενικότερη φροντίδα του για τα πρόσωπα και τις Εκκλησίες αναδεικνύουν μία οργάνωση, η αποτελεσματικότητα της οποίας φανερώνεται από την ιστορική καταγραφή^[16]. Επιπλέον, οι παραινέσεις που δίνει σε ορισμένες περιπτώσεις για κοινή ανάγνωση των επιστολών του ή για αποστολή χαιρετισμών σε διάφορα πρόσωπα ή ομάδες, φανερώνουν αν μη τι άλλο την καλλιέργεια πνεύματος ενότητας από την πλευρά του, είτε και την υφιστάμενη σύνδεση των εν λόγω κοινοτήτων, επιμέρους ομάδων ή προσώπων^[17].

7. Ο ρόλος του Απ. Παύλου στη «γεωμετρία» του δικτύου.

Στο δίκτυο που δημιουργείται, τόσο η καταλυτική προσωπικότητα του ίδιου του Παύλου, όσο και οι συνεργάτες του ή και τα πρόσωπα εκείνα που διατηρούν την επικοινωνία ανάμεσα στις κοινότητες, γίνονται οι απαραίτητοι «κόμβοι», όπως αποκαλούνται στη δικτυακή γλώσσα, που εξασφαλίζουν την ενότητα των κοινοτήτων, ακόμη και μετά τη φυσική απουσία του ιδρυτή τους. Μάλιστα, η θεωρία των δικτύων επισημαίνει ότι η εσωτερική ενότητα ενός λειτουργικού συνόλου είναι περισσότερο ενισχυμένη όταν τα μέλη του αναπτύσσουν μεταβατικές σχέσεις μεταξύ τους: στην περίπτωση δηλαδή που ο α συνδέεται στενά με τους β και γ, οι δύο τελευταίοι συνδέονται επίσης το ίδιο στενά και μεταξύ τους. Κάτι τέτοιο συνέβαινε οπωσδήποτε και στις παύλειες κοινότητες: οι πιστοί συνδέονταν εξίσου τόσο με τον Απόστολο Παύλο ή τους συνεργάτες του όσο και μεταξύ τους. Η τελευταία παρατήρηση ενισχύεται περαιτέρω και από τα ευρήματα μελετών, οι οποίες διαπιστώνουν ότι σε δίκτυα ανθρώπων που θρησκεύουν, το θείο πρόσωπο καταλαμβάνει επίσης μία κεντρική θέση (δηλαδή εξέχουσας σημασίας) στο δίκτυό τους^[18]. Με θεολογικούς όρους μιλώντας, μπορούμε να πούμε ότι το μυστήριο της κοινωνίας των προσώπων με το Θεό και μεταξύ τους αποτελεί εξαρχής ένα σημαντικό παράγοντα της καθόλου δικτυακής σύνδεσης του εκκλησιαστικού σώματος^[19].

8. Το δίκτυο των απλών πιστών των Παύλειων Κοινοτήτων – Η φιλοξενία.

Στην οργάνωση, τώρα, που εκπορεύθηκε από την ιεραποστολική ομάδα του Παύλου ανταποκρίθηκαν ευθέως τα μέλη των χριστιανικών κοινοτήτων, είτε αυτοπροσώπως είτε μέσω της ηγεσίας τους[20], με ουσιαστικές ενέργειες που αντανakλούσαν το περιεχόμενο του κηρύγματος της αγάπης και βέβαια διασφάλιζαν και κραταίωναν το ιεραποστολικό εγχείρημα. Καταρχάς ήταν η φιλοξενία που παρεχόταν στους κήρυκες του Ευαγγελίου και τους συνεργάτες τους, η οποία εκτός από την πολύτιμη πρακτική της συμβολή ισοδυναμούσε στο επίπεδο του ηθικού και του φρονήματος με μια εμφατική απάντηση στην εχθρότητα που εισέπρατταν οι τελευταίοι[21], αλλά και με υπόμνηση τόσο του πάροικου και παρεπίδημου χαρακτήρα της διέλευσης των χριστιανών από αυτή τη γη, όσο και της οικουμενικότητας της πίστης τους[22].

Επιπλέον, μέσω της υποδοχής αδελφών από άλλες κοινότητες, συσφίγγονταν οι σχέσεις των μελών του πρωτοχριστιανικού Σώματος, γίνονταν γνωστά τα νέα της όλης Εκκλησίας, διευρυνόταν ο εκκλησιολογικός ορίζοντας των πιστών, ενισχυόταν η φροντίδα για τους μακράν αδελφούς και εμπεδωνόταν η αυτοσυνειδησία για την καθολικότητα του εκκλησιαστικού σώματος[23]. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, η φιλοξενία αναδεικνύεται ως εξέχουσα αρετή, η συστηματική άσκηση της οποίας συγκροτεί ένα δίκτυο ασφαλών τόπων διαμονής και στάσης, έτσι ώστε η διενέργεια ενός ταξιδιού δεν παραμένει ένα προνόμιο των ισχυρών της εποχής, αλλά κάθε πιστού που γίνεται αποδεκτός στους σταθμούς του ταξιδιού του ως αδελφός[24].

Μιλώντας για την έννοια της φιλοξενίας, πάντως, οφείλουμε να αντιληφθούμε ότι περιλάμβανε ένα εύρος ολοκληρωμένων υπηρεσιών, που οπωσδήποτε θα απαιτούσαν μια ομάδα ανθρώπων για την άσκησή τους. Καταρχάς, η διάθεση της οικίας συμπεριλάμβανε και την υποδοχή των μελών της τοπικής κοινότητας, που συγκεντρώνονταν γύρω από τον πάροικο αδελφό, για να τον γνωρίσουν και να διδαχθούν από αυτόν ή απλώς να πληροφορηθούν τα τεκταινόμενα των άλλων κοινοτήτων[25]. Επίσης περιείχε και τη φροντίδα για τον εφοδιασμό του ταξιδιώτη με τα απαραίτητα για τη συνέχεια του ταξιδιού του, ενδεχομένως την ιατρική περίθαλψή του[26] και οπωσδήποτε τη συνοδεία του, ή ακόμη και τη φυγάδευσή του[27].

9. Λοιπές δικτυακές ενέργειες των μαθητών του Παύλου.

Η σύνδεση των πιστών της πρωτοχριστιανικής κοινότητας, επίσης, εκδηλώνεται κυρίως στο οικονομικό πεδίο, με τη λογεία προς τους ενδεείς και βέβαια μακρινούς αδελφούς της Εκκλησίας των Ιεροσο-

λύμων[28] είτε με την ενίσχυση ή την προστασία των ίδιων των ιεραποστόλων[29], είτε με την ανάπτυξη γενικότερων δικτύων αρωγής των ασθενεστέρων και αμοιβαίας φροντίδας και βοήθειας[30] ή με τη φροντίδα εύρεσης των απαραίτητων για τις συνάξεις χώρων[31].

Σε ένα άλλο επίπεδο, από το καινοδιαθηκικό κείμενο εξάγεται επίσης το πλήθος των υπηρεσιών που προσφέρει η δικτύωση των πιστών στο ιεραποστολικό έργο, έτσι ώστε αυτές να υφαίνουν ένα συμπαγές πλαίσιο στο οποίο η διάδοση του αναστάσιμου μηνύματος απέκτησε μια προωθημένη δυναμική και παράλληλα ανέπτυξε τις αντοχές που της επέτρεψαν να αντέξει στις ποικίλες και ισχυρές εξωτερικές πιέσεις. Βλέπουμε λοιπόν τους πιστούς να προλαβαίνουν επικίνδυνες καταστάσεις με το δίκτυο πληροφοριών που είχαν αναπτύξει[32], να ενημερώνουν τους κήρυκες του Ευαγγελίου για όσα συμβαίνουν στις τοπικές Εκκλησίες (κάτι απαραίτητο μετά από τις εκδηλώσεις εσωτερικών αντιπαραθέσεων)[33], να μεταφέρουν επιστολές ή και να τις διαβάζουν στις τοπικές εκκλησιαστικές συνάξεις[34] και σε γενικές γραμμές να αναπτύσσουν μία πυκνή και ταχεία επικοινωνία ανάμεσά τους[35].

10. Το δίκτυο της κοινωνίας των πρωτοχριστιανικών κοινοτήτων.

Σταδιακά, οι τοπικές κοινότητες οργανώνονται και ενισχύονται συνδεδεμένες μέσα από ένα δίκτυο κοινωνίας και επικοινωνίας, το οποίο δομείται στις κοινές αρχές και πρακτικές τους[36]. Η κοινότητα του δόγματος, της λατρείας, της νέας ηθικής[37] και κατά μείζονα λόγο της εσχατολογικής προσδοκίας συγκροτεί ένα ενιαίο θεολογικό υπόστρωμα, διαπερνά τη ζωή και τη δράση τους και σφυρηλατεί ισχυρούς δεσμούς ενότητας ανάμεσά τους. Στη νέα κοινότητα των πιστών εμποδώνεται με όρους καθολικότητας η αυτοσυνειδησία του συνανήκειν σε μία ευρύτερη νέα οικογένεια, αυτήν της Βασιλείας του αληθινού Θεού, που εκτείνεται σε μεγάλο μέρος του γνωστού τότε κόσμου και μπορεί να εξαπλωθεί ακόμη παραπέρα[38]. Οι αδελφοί και φίλοι του Εσταυρωμένου Κυρίου έχουν να φροντίσουν από κοινού τόσο τα εσωτερικά ζητήματα της δικής τους κοινότητας όσο και το άνοιγμα της όλης Εκκλησίας προς τον κόσμο, στην εκ παραλλήλου καλλιέργεια και ανάπτυξη της ενότητας της ποιμαντικής μέριμνας με την ιεραποστολική δράση – και αυτό ακριβώς τους ωθεί σε περαιτέρω ενίσχυση των δεσμών μεταξύ τους και βελτίωση της υφιστάμενης οργάνωσης του δικτύου τους[39].

Η ενότητα αυτή δηλώνεται επίσης και στο πλήθος των όρων που χρησιμοποιούνται στις παύλεις επιστολές και περιλαμβάνουν την πρό-

θεση συν-: συναιχμάλωτος, συνέκδημος, συστρατιώτης, συγκακοπαθείν, συγκακουχείσθαι, συγκοινωνείν, συγχαίρειν, συμπαρακαλείσθαι, συμπάσχειν, συναθλείν, συνδοξάζεσθαι, συναγωνίζεσθαι και συνυπουργείν. Μάλιστα, τα δύο τελευταία ειδικά αναφέρονται στην αμοιβαία προσευχή των μελών του Σώματος[40].

11. Τα δίκτυα των κρατικών υποδομών της εποχής.

Ένα άλλο δίκτυο στο οποίο στηρίχθηκε η χριστιανική ιεραποστολή του 1^{ου} αι., αφορά τις μεταφορές και το σύστημα επικοινωνίας που επικρατούσε στο ρωμαϊκό κράτος της εποχής. Το οδικό δίκτυο, οι σημάνσεις του, η σχετική ασφάλεια σε ξηρά και θάλασσα, ευνόησαν την κινητικότητα των εργατών του Ευαγγελίου και συνετέλεσαν αποφασιστικά από την πλευρά τους στη διάδοση του νέου μηνύματος[41].

12. Επιλογικά.

Είδαμε σε γενικές γραμμές τον τρόπο με τον οποίο η λειτουργία των δικτύων συνέβαλε στην ιεραποστολική δράση των πρωτοχριστιανικών Εκκλησιών και ειδικότερα των Παύλειων κοινοτήτων. Η μορφή της οργάνωσης αυτής διατηρήθηκε και την επόμενη περίοδο[42], ώσπου τελικά η επίσημη αναγνώρισή της Εκκλησίας προέκρινε το σχήμα της ανάπτυξης «του πύργου έναντι της πλατείας»[43]. Αυτό όμως είναι ένα ζήτημα που χρήζει μάλλον μιας περαιτέρω μελέτης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναστασίου (Γιαννουλάτου), Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας, Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού. Θεολογικές μελέτες και Ομιλίες, Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2009²

Ηλία Βουλγαράκη, Ιεραποστολή. Δρόμοι και δομές, Αρμός, Αθήνα 1989

Σωτήρη Σ. Δεσπότη, Παύλειες Μελέτες: Στα «ίχνη» του αποστόλου των εθνών, Tremendum, Αθήνα 2014

Γεωργίου Πατρώνου, Αγία Γραφή και Ιεραποστολή, Δόμος, Αθήνα 2001²

Βασιλείου Π. Στογιάννου, Ερμηνευτικά Μελετήματα, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1988

Edward Adams – David G. Horrell (eds.), Christianity at Corinth. The Quest for the Pauline Church, Westminster John Knox Press, Louisville/London 2004

James D.G. Dunn, *The Theology of Paul the Apostle*, William B. Eerdmans Publ. Co., Grand Rapids, Michigan/Cambridge U.K., 1988 (ed.), *The Cambridge Companion to St Paul*, Cambridge University Press, Cambridge 2004

George Lemopoulos (ed.), *You Shall Be My Witness. Mission Stories from the Eastern and Oriental Orthodox Churches*, Tertios, Katerini 1993

Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians. The Social World of Apostle Paul*, Yale University Press, New Haven/ London 1983 , «Understanding Early Christian Ethics», *Journal of Biblical Literature*, Vol. 105, No. 1 (Mar., 1986), σ. 3-11, *The Origins of Christian Morality. The First Two Centuries*, Yale University Press, New Haven/ London 1993, *In Search of the Early Christians. Selected Essays*, Edited by Allen R. Hilton and H. Gregory Snyder, Yale University Press, New Haven/ London 2002

Halvor Moxnes (ed.), *Constructing Early Christian Families. Family as social reality and metaphor*, Routledge, London/New York 1997

Carolyn Osiek – David L. Balch, *Families in the New Testament World. Household and House Churches*, Westminster John Knox Press, Louisville 1997, (eds.), *Early Christian Families in Context. An Interdisciplinary Dialogue*, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2003

Donald Wayne Riddle, «Early Christian Hospitality: A Factor in the Gospel Transmission», *Journal of Biblical Literature*, Vol. 57, No. 2 (Jun., 1938), σ. 141-154

Rodney Stark, *The Rise of Christianity. How the Obscure, Marginal Jesus Movement Became the Dominant Religious Force in the Western World in a Few Centuries*, Harper Collins, Princeton 1997, *Cities of God. The Real Story of How Christianity Became an Urban Movement and Conquered Rome*, HarperOne, New York 2006

Rodney Stark – William Sims Bainbridge, “Networks of Faith: Interpersonal Bonds and Recruitment to Cults and Sects”, *American Journal of Sociology*, Vol. 85, No. 6 (May, 1980), σ. 1376-1395

Michael B. Thompson, «The Holy Internet: Communication between Churches in the First Christian Generation», στο: Richard Bauckham (ed.), *The Gospel for All Christians: Rethinking the Gospel Audiences*, William B. Eerdmans Publ. Co., Grand Rapids, Michigan/Cambridge U.K., 1998, σ. 46-62.

Παραπομπές :

[1] Ομιλία που δόθηκε στο πλαίσιο του Επιστημονικού Συνεδρίου των ΚΔ΄ Παυλείων «Ευαγγελισμός και Ιεραποστολή κατά τον Απόστολο Παύλο»(28.6.2018) και συμπεριλήφθηκε στον τόμο των Πρακτικών που εξέδωσε το επόμενο έτος η Ι. Μ. Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας.

[2] Βλ. Ravindra K. Ahuja – Thomas L. Magnanti – James B. Orlin, *Network Flows: Theory, Algorithms and Applications*, Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ1993, Sergey Dorogovtsev– José F.F. Mendes, *Evolution of Networks: from biological networks to the Internet and WWW*, Oxford University Press, Oxford 2003, Guido Caldarelli, *Scale-Free Networks*, Oxford University Press, Oxford 2007, Nicholas A. Christakis – James H. Fowler, *Συνδεδεμένοι: Η εκπληκτική δύναμη των κοινωνικών δικτύων και πώς αυτά διαμορφώνουν τη ζωή μας*, μτφρ Δ. Ξυγαλατάς – Ν. Ρουμπέκας, Κάτοπτρο, Αθήνα 2010, Peter J. Carrington –John Scott (eds.), *The Sage Handbook of Social Network Analysis*, SagePubls., London 2011, Noah E. Friedkin – Eugene C. Johnsen, *Social Influence Network Theory: A Sociological Examination of Small Group Dynamics*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, Yvonne Rydin – Laura Tate (eds.), *Actor Networks of Planning: Exploring the Influence of Actor Network Theory*, Routledge, London/New York 2016, Mike Michael, *Actor Network Theory: Trials, Trails And Translations*, SagePubls., London 2017, VitoLatora – Vincenzo Nicosia – Giovanni Russo, *Complex Networks: Principles, Methods and Applications*, Cambridge University Press, Cambridge 2017. Για τη χρήση της θεωρίας δικτύων στη μελέτη της επιστημονικής λειτουργίας, βλ. στο έργο μας *Τομές και Ασυμβατότητες. Φυσικές Επιστήμες και Θεολογία*, Ροπή, Θεσσαλονίκη 2018 (υπό έκδοση), σ. 131-5.

[3] Τη φράση χρησιμοποίησε πρώτος ο Άγγλος κληρικός και ποιητής John Donne (1572-1631) στο έργο του *Devotions Upon Emergent Occasions and Sever all Steps in my Sicknes – Meditation XVII* (1624).

[4] Βλ. Nicholas A. Christakis – James H. Fowler, *Συνδεδεμένοι*, ό.π., σ. 48-9.

[5] Βλ. Ηλία Βουλγαράκη, *Ιεραποστολή. Δρόμοι και δομές*, Αρμός, Αθήνα 1989, σ. 47-8. Εξάλλου, μαρτυρούνται οι περιπτώσεις πόλεων με ζωντανές χριστιανικές κοινότητες, από τις οποίες όμως δεν πέρασαν προηγουμένως Απόστολοι, βλ. ό.π., σ. 58.

[6] Βλ. ό.π., σ. 48, 50.

[7] Βλ. Γεωργίου Πατρώνου, *Αγία Γραφή και Ιεραποστολή*, Δόμος, Αθήνα 2001², σ. 145-6, Ηλία Βουλγαράκη, ό.π., σ. 43-4. Όσο μεγάλα και αν είναι τα επιτεύγματα των μεμονωμένων ιεραποστόλων, όσο θερμός

και αν είναι ο ζήλος τους, η ιεραποστολή, όπως και κάθε σημαντικό έργο της Εκκλησίας ανάγεται στην Κεφαλή της, τον Χριστό. Οι άνθρωποι συνεργούν σ' αυτήν με τη χάρη του Πνεύματος, βλ. Ηλία Βουλγαράκη, ό.π., σ. 37.:

[8] Βλ. Γεωργίου Πατρώνου, ό.π., σ. 170, Αναστασίου (Γιαννουλάτου), Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας, Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού. Θεολογικές μελέτες και Ομιλίες, Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2009², σ. 106, Archpriest IoannSviridon, «The Church is the Witness of her Own», στο: George Lemopoulos (ed.), You Shall Be My Witness. Mission Stories from the Eastern and Oriental Orthodox Churches, Tertios, Katerini 1993, σ. 29-31. Μια Εκκλησία που αρέσκεται στην εσωστρέφεια και κλείνεται στον εαυτό της, προδίδει απλά τη φύση της. Ο Χριστός έδωσε την εντολή «Πορευθέντες» στους μαθητές κάθε εποχής και πέθανε στο Σταυρό για όλη την ανθρωπότητα. Το σωτήριο κάλεσμά του απευθύνεται σε όλους τους πιστούς του και αφορά όλους τους ανθρώπους. Δεν νοείται λοιπόν πορεία της Εκκλησίας μέσα στην Ιστορία, χωρίς τη μαρτυρία του μηνύματός της. Επιπλέον, όσο μικρή και αν είναι η ζύμη της διδασκαλίας της ζωής, φέρει πάντοτε τη δυναμική της αύξησης και του πολλαπλασιασμού, καθώς τόσο τα μυστήριά της όσο και όλη της η πράξη έχουν αφ' εαυτού τους έναν ιεραποστολικό χαρακτήρα, βλ. Κολ. 2, 19, Γεωργίου Πατρώνου, ό.π., σ. 180-1, Ηλία Βουλγαράκη, ό.π., σ. 43-6. Αναστασίου, ό.π., σ. 110.

[9] Βλ. Ηλία Βουλγαράκη, ό.π., σ. 44-6. Η ενότητα του ποιμαντικού έργου και της ιεραποστολής είναι δεδομένη. Το μήνυμα της Εκκλησίας δεν μπορεί να διαχωριστεί στους «μέσα» και τους «έξω», βλ. Αναστασίου, ό.π., σ. 110.

[10] Βλ. Rodney Stark – William Sims Bainbridge, “Networks of Faith: Interpersonal Bonds and Recruitment to Cults and Sects”, American Journal of Sociology, Vol. 85, No. 6 (May, 1980), σ. 1376-1395, Wayne A. Meeks, The First Urban Christians. The Social World of Apostle Paul, Yale University Press, New Haven/London 1983, σ. 28, 169, 230, 233, Carolyn Osiek – David L. Balch, Families in the New Testament World. Household and House Churches, Westminster John Knox Press, Louisville 1997, σ. 53, 99, Margaret Y. MacDonald, «Was Celsus Right? The Role of Women in the Expansion of Early Christianity», στο: David L. Balch – Carolyn Osiek (eds.), Early Christian Families in Context. An Interdisciplinary Dialogue, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2003, σ. 160, Rodney Stark, Cities of God. The Real Story of How Christianity Became an Urban

Movement and Conquered Rome, HarperOne, New York 2006, σ. 13-4, 130. ΟΑπ. Παύλος μάλιστα κάνει μνεία για συγκεκριμένες ομάδες χριστιανών μέσα στην κοινότητα της Ρώμης, βλ. Ρωμ. 16, 10-1· 14-5. Οι παραπάνω διαπιστώσεις, ωστόσο, οδηγούν σε δύο βασικά συμπεράσματα: α) ο τρόπος ιεραποστολής του 1^{ου} αι. δεν θα πρέπει να ταυτίζεται με τις σύγχρονες μεθόδους που αυτή ασκείται (βλ. και Rodney Stark – William Sims Bainbridge, “Networks of Faith”, ό.π., σ. 1376), και β) ότι σε περιπτώσεις που μία ομάδα προσερχόταν μαζικά στη νέα πίστη (π.χ. μία οικογένεια), τα μέλη της δεν θα ακολουθούσαν στη συνέχεια τις επιταγές της στον ίδιο βαθμό, βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 77.

[11] Βλ. Wayne A. Meeks, «Understanding Early Christian Ethics», *Journal of Biblical Literature*, Vol. 105, No. 1 (Mar., 1986), σ. 4-5, Lone Fatum, «Brotherhood In Christ: A Gender Hermeneutical Reading Of 1 Thessalonians», στο: Halvor Moxnes (ed.), *Constructing Early Christian Families. Family as social reality and metaphor*, Routledge, London/New York 1997, σ. 185-6. Ο W. Meeks χαρακτηρίζει τους πρώτους χριστιανούς των πόλεων του ελληνορωμαϊκού κόσμου ως «οιονεί μετανάστες» (pseudo-immigrants), καθώς η ύπαρξή τους εξαρτιόταν από τα δίκτυα κυριαρχίας και γνωριμιών που συγκροτούσαν το περιβάλλον των πόλεών τους, βλ. *The Origins of Christian Morality. The First Two Centuries*, Yale University Press, New Haven/ London 1993, σ. 212. Ακόμη, ο L. Coser θεωρεί πως οι εντάσεις αυτού του είδους ήταν αναπόφευκτες κατά το σχηματισμό των πρωτοχριστιανικών κοινοτήτων, ενώ ο C. Robertson εκτιμά πως η ανάπτυξη των Εκκλησιών αυτών έγινε μέσα από ένα σχήμα αλληλοεπικαλυπτόμενων δικτύων, βλ. James D. G. Dunn, «Reconstructions of Corinthian Christianity and the Interpretation of 1 Corinthians», στο: Edward Adams – David G. Horrell (eds.), *Christianity at Corinth. The Quest for the Pauline Church*, Westminster John Knox Press, Louisville/London 2004, σ. 305.

[12] Βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 76, 190, του ίδιου, *In Search of the Early Christians. Selected Essays*, Edited by Allen R. Hilton and H. Gregory Snyder, Yale University Press, New Haven/London 2002, σ. 4, Rodney Stark, *The Rise of Christianity. How the Obscure, Marginal Jesus Movement Became the Dominant Religious Force in the Western World in a Few Centuries*, Harper Collins, Princeton 1997, σ. 115

[13] Βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 190, Rodney Stark, *Cities of God*, ό.π., σ. 14, Michael B. Thompson, «The Holy Internet: Communication between Churches in the First Christian Generation», στο: Richard Bauckham (ed.), *The Gospel for All Christians: Rethinking the Gospel Audiences*, William B. Eerdmans Publ. Co., Grand Rapids, Michigan/Cambridge U.K., 1998, σ. 49.. Βλέπουμε, για παράδειγμα, ότι σύντομα το κήρυγμα του Παύλου ξεπέρασε τα στενά όρια της πόλης της Κορίνθου και εξαπλώθηκε στην ευρύτερη περιοχή της, με βάση πυρήνες από ομάδες πιστών, όπως της Φοίβης στις Κεγχρεές. Γι' αυτό και ο Απ. Παύλος μιλά για την επαρχία της Αχαΐας γενικότερα και όχι μόνο για την Κόρινθο – όπως σε άλλη περίπτωση κάνει λόγο για τη Μακεδονία γενικότερα και όχι μόνο για τους πιστούς της Θεσσαλονίκης ή των Φιλίππων, βλ. Ρωμ. 16, 1·5, Β' Κορ. 8, 1·9, 2·4, Richard A. Horsley, «1 Corinthians: A Case Study of Paul's Assembly as an Alternative Society», στο: Edward Adams – David G. Horrell (eds.), *Christianity at Corinth*, ό.π., σ. 231. Επιπλέον, ο R. Horsley θεωρεί βέβαιο ότι, για να αποφύγει ο Παύλος τις ανεπιθύμητες υπηρεσίες κάποιων προσώπων, ξεκίνησε να οικοδομεί το δικό του δίκτυο φίλων στις συγκεντρώσεις της Αχαΐας, καθώς άρχισε να βασίζεται στον Στεφανά και τους ανθρώπους του, ως αποκλειστικά δικούς του μεσολαβητές στους Κορινθίους και στη Φοίβη, βλ. Α' Κορ. 16, 15-8, Ρωμ. 16, 1-2, Richard A. Horsley, «1 Corinthians: A Case Study», ό.π., σ. 236.

[14] Όπως φαίνεται, τα ελληνικά ήταν η κυρίαρχη γλώσσα σε όλο το «τόξο» των παύλειων κοινοτήτων, από τις πόλεις της Πισιδείας (Αντιόχεια, Ικόνιο και Λύστρα, η παύλεια «Γαλατία»), την κοιλάδα του Λύκου (βλ. παρακάτω, υποσ. 15), τη Μακεδονία και έως την Πελοπόννησο. Ακόμη και στην Κόρινθο ή τους Φιλίππους, που ήταν ρωμαϊκές αποικίες, τα ελληνικά ήταν η γλώσσα ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Ουσιαστικά, μπορούμε να πούμε ότι πρόκειται για έναν ελληνικό κόσμο που βρίσκεται υπό ρωμαϊκή επικυριαρχία. Μάλιστα, ο W. Meeks θεωρεί ότι ο Απ. Παύλος στο Ρωμ. 1, 14εξ. (Ἐλλησί τε καί βαρβάρους, σοφοῖς τε καί ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί· οὕτω τό κατ' ἐμέ πρόθυμον καί ὑμῖν τοῖς ἐν Ρώμῃ εὐαγγελίσασθαι...εἰς σωτηρίαν παντί τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καί Ἑλληνι), μιλά σαν Ἕλληνας ρήτορας, βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 49-50. Σε αντίστιξη, και προς ενίσχυση της πολιτισμικής συνέχειας των περιοχών που δέχθηκαν το κήρυγμα του Παύλου, είναι σημαντικό να παρατηρηθεί ότι σημαντικά τμήματα του γνωστού τότε κόσμου έμειναν εκτός του «παύλειου σύμπαντος» (και ορι-

σμένα από αυτά με ακμάζουσες ιουδαϊκές κοινότητες), όπως η Αίγυπτος, η Περσία, η Μεσοποταμία, η Σκυθία, η ανθυπατική Αφρική και η πέραν των Άλπεων Ευρώπη. Βέβαια, εντύπωση προξενεί και η απουσία σημαντικών κέντρων της Μ. Ασίας, όπως η Απάμεια ή οι Σάρδεις, βλ. ό.π.

[15] Βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 28,- Rodney Stark, *Cities of God*, ό.π., σ. 14,133. Ο G.Theissen διακρίνει στη διαμόρφωση αυτού του δικτύου των παύλειων κοινοτήτων εμφανείς μορφολογικές διαφορές κατά τη διενέργεια της ιεραποστολής, σε σχέση με τον τρόπο που η τελευταία τελούνταν στην Παλαιστίνη, βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 199.

[16] Βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 33-4, 233, Rodney Stark, *Cities of God*, ό.π., σ. 130, Michael B. Thompson, «The Holy Internet», ό.π., σ. 52. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι σημαντικές παύλειες κοινότητες της Μ. Ασίας αναπτύσσονται στον «αστερισμό» των εμπορικών κέντρων της κοιλάδας του Λύκου, συγκεκριμένα στις Κολοσσές, τη Λαοδίκεια και την Ιεράπολη (βλ. Κολ. 4, 13· 15-6). Τα ιστορικά και αρχαιολογικά στοιχεία δείχνουν πυκνές εμπορικές και επαγγελματικές σχέσεις μεταξύ τους, βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 41, 109, Σωτήρη Σ. Δεσπότη, *Παύλειες Μελέτες: Στα «ίχνη» του αποστόλου των εθνών, Tremendum*, Αθήνα 2014, σ. 284-5. Με εξαίρεση μάλλον τους Φιλίππους, όλες οι παύλειες κοινότητες αναπτύχθηκαν στο δίκτυο των σημαντικών εμπορικών κέντρων της εποχής, βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 49. Για την αποτελεσματικότητα της δράσης των μαθητών του Παύλου, βλ. τη μαρτυρία του ίδιου για την επιτυχία του κηρύγματος των Θεσσαλονικέων χριστιανών στη Μακεδονία, την Αχαΐα κ.α.: «ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἀχαΐᾳ. ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ Κυρίου· οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντί τόπῳ ἢ πίστις ὑμῶν ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξελέλυθεν, ὥστε μὴ χρεῖαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι· αὐτοὶ γὰρ περὶ ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὅποιαν εἴσοδον ἔσχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν Θεόν» (Α΄ Θεσ. 1, 7-9), και Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ.231.

[17] Βλ. Wayne A. Meeks, *In Search of the Early Christians. Selected Essays*, ό.π., σ. 176.

[18] Βλ. Nicholas A. Christakis – James H. Fowler, *Συνδεδεμένοι*, ό.π., σ. 39-41, 220, 254-5, 310-2, Ηλία Βουλγαράκη, *Ιεραποστολή*, ό.π., σ. 44, 46.

[19] Βλ. Βασιλείου Π. Στογιάννου, «Τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος και η ενότητα της Εκκλησίας», στο Ερμηνευτικά Μελετήματα, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 546.

[20] Βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 134.

[21] Βλ. λ.χ. Πρξ. 16, 12-40, Α΄ Θεσ. 2,2.

[22] Βλ. Wayne A. Meeks, *The Origins of Christian Morality*, ό.π., σ. 105-6. Κεντρικό ρόλο στο δίκτυο της φιλοξενίας, αλλά και γενικότερα στη δράση των πρωτοχριστιανικών κοινοτήτων, εκτιμάται πως έπαιξαν οι γυναίκες, και ειδικότερα οι χήρες (πρβλ. Α΄ Τιμ. 5, 9-10), βλ. Carolyn Osiek – David L. Balch, *Families in the New Testament World*, ό.π., σ. 208.

[23] Βλ. Donald Wayne Riddle, «Early Christian Hospitality: A Factor in the Gospel Transmission», *Journal of Biblical Literature*, Vol. 57, No. 2 (Jun., 1938), σ. 141-154, Carolyn Osiek – David L. Balch, *Families in the New Testament World*, ό.π., σ. 206-7. Η άσκηση της φιλοξενίας δεν ήταν και τόσο απρόσκοπτη ή αυτονόητη, όσο ενδεχομένως μας φαίνεται σήμερα: μαρτυρία δυσλειτουργίας της βλ. στο Γ΄ Ιω. 9-10 (πρβλ. Carolyn Osiek – David L. Balch, ό.π., σ. 207). Η διενέργεια της φιλοξενίας υπάρχει στην παράδοση του Ισραήλ και δεν ήταν πάντως άγνωστη ούτε στους εθνικούς: ο ίδιος ο Παύλος είχε μια σχετική εμπειρία στη Μελίτη από τον Πόπλιο, βλ. Πρξ. 28, 7-10, Donald Wayne Riddle, «Early Christian Hospitality», ό.π., σ. 152.

[24] Βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 109, τούιδιου, *The Origins of Christian Morality*, ό.π., σ. 129, Michael B. Thompson, «The Holy Internet», ό.π., σ. 49-50. Η φιλοξενία, εξάλλου, είναι ένα από τα σημεία στα οποία επέμενε και ο ίδιος ο Απ. Παύλος (Ρωμ. 12,13, Εβρ. 13,2), ενώ η σπουδαιότητά της φαίνεται και από το πλήθος των εκκλήσεών του για την άσκησή της, βλ. Ρωμ. 16, 1-2, Α΄ Κορ. 16, 10-12, Φιλ. 2,29. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο Απ. Παύλος ζητά τη φιλοξενία για τον ίδιο: Ρωμ. 15,24 και Φιλήμ. 22. Γι΄ αυτό και δεν πρέπει να ξενίζει η συμπερίληψη της φιλοξενίας στα καθήκοντα του Επισκόπου, όπως αυτά ορίζονται από τον Απ. Παύλο, βλ. Α΄ Τιμ. 3,2 και Τίτ. 1,8. Η παράδοση της φιλοξενίας των χριστιανικών κοινοτήτων παραμένει ισχυρή και τον επόμενο αιώνα, όπως φαίνεται και στην Απολογία του Αριστείδη (15, 7), βλ. Wayne A. Meeks, *The Origins of Christian Morality*, ό.π., σ. 9.

[25] Βλ. Carolyn Osiek – David L. Balch, *Families in the New Testament World*, ό.π., σ. 210.

[26] Βλ. Πρξ. 14, 20· 16, 33, Γαλ. 4, 14-5, Β΄ Τιμ. 4, 20.

[27] Πρβλ. Πρξ. 9, 25-30, 17, 10· 14-5. Γενικά όλη αυτή η δραστηριότητα εντάσσεται σε όσα μπορεί να υπονοεί η έκφραση «προπέμπεσθαι», βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 66, Bengt Holmberg, «The Methods of Historical Reconstruction in the Scholarly 'Recovery' of Corinthian Christianity», στο: Edward Adams – David G. Horrell (eds.), *Christianity at Corinth*, ό.π., σ. 256.

[28] Βλ. Ρωμ. 15, 26, Β' Κορ. 8, 1-6· 9, 2-4.

[29] Βλ. Πρξ. 17, 9· 19, 30-1, Β' Κορ. 4, 8-10, Φιλ. 4, 16-8. Πρβλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 41.

[30] Όπως λ.χ. το ράψιμο ρούχων από γυναίκες για τους φτωχούς, βλ. Πρξ. 9, 39, Ηλία Βουλγαράκη, *Ιεραποστολή*, ό.π., σ. 49, Wayne A. Meeks, *The Origins of Christian Morality*, ό.π., σ. 129, Carolyn Osiek – David L. Balch, *Families in the New Testament World*, ό.π., σ. 53.

[31] Όπως συνέβη με την ενοικίαση της σχολής του Τυράννου στην Έφεσο, βλ. Πρξ. 19, 9.

[32] Βλ. Πρξ. 9, 13· 14, 6· 19, 31· 20, 3· 23, 16

[33] Βλ. Α' Κορ. 1, 11.

[34] Βλ. Πρξ. 20, 17, Κολ. 4, 16.

[35] Βλ. Michael B. Thompson, «The Holy Internet», ό.π., σ. 58, 61, Σωτήρη Σ. Δεσπότη, *Παύλεις Μελέτες*, ό.π., σ. 284-5.

[36] Στο δίκτυο αυτό οι κοινότητες των Ιεροσολύμων, της Ρώμης και της Κορίνθου ήταν οπωσδήποτε κεντρικοί κόμβοι, βλ. Michael B. Thompson, «The Holy Internet», ό.π., σ. 48-9.

[37] Για τον τρόπο με τον οποίο οι ηθικές πεποιθήσεις μιας ομάδας ανθρώπων συντελούν στη δημιουργία κοινότητας, βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 92, τούιδιου, *The Origins of Christian Morality*, ό.π., σ. 5, 11, 50, 179, 213-4, 216, τούιδιου, *In Search of the Early Christians*, ό.π., σ. xxiii-xxiv, 109-10, 187, 213, James D.G. Dunn, *The Theology of Paul the Apostle*, William B. Eerdmans Publ. Co., Grand Rapids, Michigan/Cambridge U.K., 1988, σ. 318, 466, Carolyn Osiek – David L. Balch, *Families in the New Testament World*, ό.π., σ. 97.

[38] Βλ. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians*, ό.π., σ. 107-8, 115, 169, τούιδιου, *In Search of the Early Christians. Selected Essays*, ό.π., σ. 4. Η διάσταση αυτή εμπεριέχεται οπωσδήποτε και στο όραμα του ίδιου του Απ. Παύλου: «τῆ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῆ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν παντί τόπῳ αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν» (Α' Κορ. 1,2). Ο Α. Harnack θεωρεῖ σχετικά. ότι ήταν ακριβώς

αυτή η σύνδεση που αποδείχθηκε ο πιο αποτελεσματικός ιεραπόστολος και όχι κάποιος ευαγγελιστής, βλ. The Mission and Expansion of Christianity in the First Three Centuries, vol. 1, Harper & Row, New York 1962, σ. 434, Wayne A. Meeks, The First Urban Christians, ό.π., 107-8.

[39] Βλ. Ηλία Βουλγαράκη, Ιεραποστολή, ό.π., σ. 44, 46.

[40] Βλ. Ρωμ. 15, 30 και Β΄ Κορ. 1, 11 αντίστοιχα και Ηλία Βουλγαράκη, Ιεραποστολή, ό.π., σ. 40-1.

[41] Βλ. Wayne A. Meeks, The Origins of Christian Morality, ό.π., σ. 42-3, Michael B. Thompson, «The Holy Internet», ό.π., σ. 45-8, Rodney Stark, Cities of God, ό.π., σ. 74, Σωτήρη Σ. Δεσπότη, Παύλειες Μελέτες, ό.π., σ. 69, 436.

[42] Βλ. λ.χ. τη μαρτυρία του Ιουστίνου για τον τρόπο λειτουργίας των κοινοτήτων στην εποχή του, ΑπολογίαΑ, 67, PG 6, 429C.

[43] Πρβλ. Niall Ferguson, The Square and the Tower: Networks and Power, from Freemasons to Facebook, Penguin Press, New York 2018.

Πηγή : www.pemptousia.gr/